

Magyar–horvát közös történészkonferencia – beszámoló

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, a Horvát Történettudományi Intézet, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Történettudományi Intézete, a Fővárosi Horvát Önkormányzat és Belváros–Lipótváros Horvát Kisebbségi Önkormányzata „*A magyar–horvát együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*” címmel magyar–horvát történészkonferenciát rendezett 2014. február 6-án és 7-én az MTA BTK Kongresszusi Termében.

A rendezvényt megnyitó **Fodor Pál**, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója köszöntőbeszédében a magyar-horvát párbeszédet és történelmi együttműködést az egymás mellett vagy éppen együtt élő népek közösen megélt történelmének példaértékű közös feldolgozásaként értékelte. Beszédében röviden bemutatta ennek kialakulását 1990-től kezdve, működését a 2002-ben Zágrábban rendezett első közös történészkonferenciával, majd a közös Zrínyi-kutatással (amelynek eredményei szintén közös konferenciák és tanulmánykötetek lettek, pl. *Susreti dviju kultura*, 2013, a horvát és a magyar Zrínyi-kutatás eredményeit összefoglaló, horvát nyelvű, de magyar rezümékkel ellátott kötet). 2008-ban a magyar–horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére tudományos tanácskozást rendeztek, ennek előadásait is kiadták (Mint nemzet a nemzettel..., 2012). Megjelentek magyar szakmunkák horvátul (Pálffy Géza: *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija 1526-1711*, 2010) és horvát kötetek magyarul (Stanko Andric: *Kapisztrán Szent János csodái*, 2009). Kiadásra került Sokcsevits Dénes magyar nyelvű teljes horvát története is (Horvátország a 7. századtól napjainkig). Jelen konferencia a magyar és horvát közös múlt minden vonatkozásával foglalkozik, a tervek szerint közös kötetben fog megjelenni az anyaga.

Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes, közigazgatási és igazságügyi miniszter köszöntő üzenetét Sokcsevits Dénes olvasta fel magyarul és horvátul. A konferenciát üdvözlő levél kiemelte a rendezvény jelentőségét, miszerint 800 év közös történelmét immár a 19. és a 20. század torzult és múltat is torzító eszméitől mentesen, a tudományos kutatás, sőt, közös kutatás módszereivel és eredményeivel lehet feldolgozni. Fontos az esemény azért is, mert ez felhívja a figyelmet erre a munkára és a közvéleménnyel is megismerteti az új eredményeket.

Gordan Grlić Radman, a Horvát Köztársaság budapesti nagykövete örömmel köszöntötte ezt a fontos és átfogó tudományos konferenciát. Hangsúlyozta, hogy 800 éves közös közép-európai kultúrkörhöz tartozás köti össze a két népet, amit az első világháború változásai megszakítottak, de ami mára, mindkét ország Európai Unió tagásával ismét létezik. Az első világháború kitörésének 100. évfordulója is aktuálissá teszi a „nagy háborúnak” és súlyos következményeinek számbavételét: Magyarország nagy államból kicsi, elégedetlen nemzet lett, a horvátok számára pedig az új államszövetség létrehozása (a szerbekkel) katasztrofális következményekkel járt egészen az 1990 utáni független Horvátország megalakításáig – amelyet Magyarország az elsők között ismert el.

Jasna Turkalj, a Horvát Történettudományi Intézet igazgatója Fodor Pál főigazgató gondolatait idézte, és maga is kiemelte a két nép történéseinek közös kutatásait a 800 éves közös történelem vonatkozásában. A jelen konferencia az eddigi kutatási eredményeket átfogó

jelleggel mutatja be, ugyanakkor a jövő együttműködési területeit, a közös kutatási projekteket is felvázolja. Az igazgatónő köszöntője végén sok sikert kívánt a konferencia munkájához, és „jó barátkozást” kívánt a résztvevőknek.

Plenáris ülés – **AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A MAGYAR–HORVÁT ÁLLAMKÖZÖSSÉG FELBOMLÁSA**

Sokcsebits Dénes (Pécsi Tudományegyetem; MTA BTK Történettudományi Intézet) *Magyar tervek a horvát kérdés megoldására az első világháború idején* című előadása elején hangsúlyozta, hogy a magyar–horvát viszony legnehezebb témája került a plenáris ülés napirendjére, éppen problematikussága miatt: miért és hogyan vált el egymástól e két nép 800 év együttélése után az I. világháború után? A horvátok Monarchiában (trializmus) vagy azon kívül (délszláv állam létrehozása) elfoglalható új helyzetére elképzelések már az 1900-as évek elejétől jelen voltak a horvát közgondolkodásban, és ezzel a kérdéssel a magyar politikusok is foglalkoztak. Az előadó ismertette a legfontosabb nézeteket és tervezeteket a horvátokkal való viszony rendezésére vagy megváltoztatására vonatkozóan. Tisza István a dualizmus fenntartásával a megegyezést preferálta, de ez az 1913–1914-es megegyezés a horvátok részéről már más irányú (a délszláv állam létrehozására irányuló) terveik elfedésére szolgált. Konfliktusra adott lehetőséget Dalmácia, majd Bosznia-Hercegovina hovatartozásának kérdése is. Az előadó zárásul Bajza Józsefet idézte, aki úgy vélekedett, a horvát-magyar jó viszonyt fenn kell tartani, többek között azért is, mert „a horvátok jobban járnának a magyarokkal, mint a szerbekkel” – akkor azonban nem hittek neki.

Stjepan Matković (Zágrábi Egyetem) *Az első világháború hatása a horvát politikai élet fejlődésére* című előadásában az I. világháború előtti és alatti és alatti horvátországi bel- és pártpolitikai átrendeződést elemezte. A világháború előtt a horvát politikai életben gyakran bírálták a horvát–magyar kiegyezést, ezen belül nagyobb gazdasági önállóságot követelve annak gazdasági vonatkozásait. A korszak másik jelentős vonása, hogy a horvát elitben erősödni kezdett a délszlávokhoz való tartozás tudata, a (dél)szláv kölcsönösség érzése. A pártpolitikai viszonyokat tekintve a Horvát–Szerb Koalíció konszolidálódott, a hagyományosan népszerű Jogpárt több részre szakadt. Az ifjúság radikalizálódott, egyre inkább Magyarország-ellenes lett. A szarajevói merénylettől az 1917. májusi deklarációig a horvát képviselők a horvátság jövőjét a Monarchián belül képzelték el, a nyilatkozat viszont egyfajta fordulópontnak tekinthető. Ugyanakkor emigráns csoportok nyugati pénzügyi támogatással a Monarchia romjain felépítendő délszláv állam kialakítását tervezték. A háború végi politikai átrendeződésben a jugoszláv kérdés meghatározóvá vált, és végül is a Monarchiával való államjogi kapcsolatok megszüntetését eredményezte.

Ifj. Bertényi Iván (ELTE BTK; MTA BTK Történettudományi Intézet): *A „mennyországtól a pokolig”. A történelmi Magyarország 1918–1919-ben* címmel a történelmi ország területi egységének vonatkozásában vizsgálta, hogy miként alakult a magyar állam sorsa 1918–19-ben. A mélypont, a „pokol” ebből a szempontból 1919 augusztusa és kora ősze, amikor is Magyarország nagyobb része és fővárosa is idegen megszállás alatt állt, a maradék területeken egymással vetélkedő, de valós hatalommal nem rendelkező kormányok és nekik nem igazán

engedelmeskedő fegyveres erők működtek. 1918 tavaszára egyértelművé vált, hogy a Monarchia különbéke-kísérletei megbuktak. Oroszország 1918. tavaszi kiválásával az egész európai egyensúlyi rendszer felborult, s a Monarchia hagyományos kiegyensúlyozó szerepére nem volt többé szüksége a nyugati hatalmaknak. Ezért 1918 tavaszán az antant felkarolta az etnikai elvet, s a Habsburg-birodalom népeinek elszakadását, a független délszláv egységállam és Cseh-Szlovákia megteremtését is hadicéljai közé sorolta, az év nyarán elismerve hadviselő félnek a jugoszláv és cseh-szlovák emigráns kormányokat. Ezzel politikai értelemben megpecsételődött a Monarchia sorsa, s benne Magyarországé is. 1918 októbere után Magyarország egyedül nézett szembe a külső támogatókkal is rendelkező nemzetiségekkel. Magyarország külön tragédiája volt, hogy a legváltásosabb időszakban olyan vezetők kerültek az ország élére, akik – minden jó szándékuk, máig példa értékű demokratikus és szociális eszméik, a nemzetiségi kérdés igazságos rendezésére irányuló nemes akaratuk ellenére – túl hosszú ideig ringatták magukat antantbarát és pacifista illúziókban.

Zoran Grijak (Horvát Történettudományi Intézet, Zágráb) *A Jugoszláv Klub 1917-ben, a bécsi Birodalmi Tanácsban tett Májusi Deklarációja báró Burián István és Stjepan Sarkotić levelezésének tükrében* című előadása a horvátoknak a délszláv állam megalakítása felé vezető út egyes lépéseit ismertette. A dualista Monarchiában jelentős változást okozott Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállása, a különböző elképzelések a tartomány Monarchián belüli közjogi helyzetéről komoly konfliktusokat okoztak. A magyar elképzelések szerint a Monarchia keleti politikájának végrehajtója Magyarország kell legyen, ezért a Magyarországhoz való csatolását szorgalmazták. A horvát elképzelések a Monarchia trialista átalakítására vonatkoztak, ezért szlovén területek mellett Dalmácia, sőt akár Bosznia-Hercegovina Horvátországhoz való csatolását is igényelték. Ez persze lefogadhatatlan volt Ausztria és Magyarország számára is. Bosznia-Hercegovina horvát politikusai egyértelműen egy önálló délszláv állam létrehozása mellett álltak. Ez nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy Horvátországban is egyre népszerűbb lett ez az elképzelés.

Pollmann Ferenc (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) *A Monarchia horvát ezredei és az első világháború* című előadása elején felhívta a figyelmet arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával létrejött közép-európai államok sajátos nehézséggel szembesülnek, ha az egykori hadviselő nemzetek hadtörténetírása szemügyre vegye saját katonaelődeik Nagy Háborúban nyújtott teljesítményét. Ez a nehézség abból fakad, hogy nemzeteik annak idején — az önálló államiságtól részben vagy egészben megfosztva — nem rendelkeztek saját nemzeti haderővel, s így katonáik a soknemzetiségű birodalom haderejének különféle alakulataiban harcolták végig a háborút. Egy horvát szempontú első világháborús számvetés első lépése kétség kívül azon alakulatok számba vétele, amelyekben a horvát katonák harcoltak. Az, hogy a „horvát-szlavóniai” ezredeknek az állományában mennyi volt a ténylegesen horvát nemzetiségű katona, az a katonai források alapján gyakorlatilag megállapíthatatlan. Elsősorban azokat az ezredek kell számításba vennünk, amelyek hadkiegészítési szempontból Horvát-Szlavónországok vármegyéiben honos polgárok közül nyerték állományukat. A katonai nemzetkarakterológia kliséi szerint a horvát ezredek a Monarchia leginkább harcra termett, külsőre is a legderekabb katonáiból kerültek ki, akik az

egykori határőrvidék katonai tradícióit otthonról hozták magukkal. Ugyanakkor míg a háború során meghalt katonák halálozási aránya (az adott etnikum egészéhez viszonyítva) a birodalom osztrák felében 23,3%, Magyarországon 25% volt, addig Horvát-Szlavóniára nézve ez a mutató „csupán” 20,2%-ot tett ki. Jellemző lehet viszont a horvátok katonai teljesítményére, milyen arányban kerültek be képviselőik az osztrák-magyar tábornoki karba. 1910-ben a Monarchia hivatásos tisztjeinek (hadnagytól ezredesig bezárólag) 2,4%-a számított szerbnek vagy horvátnak, a tábornoki karban a horvát részarány a maga 5 %-ával ezt alaposan felülmúlta.

A plenáris ülést követően a konferencia párhuzamos szekciókban folytatta munkáját.

I. szekció – A BÁNI MÉLTÓSÁG

Damir Karbić (Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Történettudományi Intézete, Zágráb) *Horvát főurak és nemesek és a Magyar Korona a késő Árpád- és Anjou-korban* című előadásában a nemesség alakulásának fontos korszakát mutatta be. Horvátország alapjában véve sajátos módon fejlődött a királyságban, integráltságának mértéke az idők folyamán változott, miként a királyi hatalom befolyása is. Kálmán királlyá választása nem jelentette a külön államiság megszűntét, de a királyi székhely északabbra kerülésével Horvátország perifériás helyzetbe került. A helyzet a 12. század végén, III. Béla idején kezdett megváltozni, mivel a király érdeklődést mutatott az adriai térség iránt. A gyenge közvetlen királyi hatalomnak köszönhetően a helyi főurak jelentős szerephez jutottak. Az utolsó Árpádok uralkodása, a királyi hatalom meggyengülése idején a legbefolyásosabbak a Šubićok lettek. A bán a nápolyi Anjoukkal épített ki kapcsolatokat, hogy legalizálja a helyzetét. II. Šubić Mladent Károly Róbert az oligarchák hatalmának letörése idején elmozdította, Horvátország viszont a területi széttagoaltság sorsára jutott. I. Róbert és I. Lajos idején a tengerparti városoknak – bár formálisan kinyilvánították lojalitásukat a király iránt – el kellett ismerni Velence hatalmát.

Zsoldos Attila (MTA BTK Történettudományi Intézet) *A királyi hatalom és Szlavónia a 14. század első negyedében* című előadásában a magyar királyi hatalom helyreállításáért a 14. század első harmadában Szlavóniában folytatott küzdelmet mutatta be. A királyi hatalom mozgásterét előbb csak korlátozó, majd jószerével megszüntető oligarchikus magánhatalmak Szlavóniában a 13. század második felében, kezdetben szinte észrevétlenül fejlődtek ki, éppúgy, mint az ország más részein, viszont hamar kialakult egyfajta egyensúly az egymásnak feszülő erők között. I. Károly megpróbálkozott azzal, hogy valamiféle együttműködésre bírja rá az oligarchákat. A magyar történetírás az 1323. évet tekinti az oligarchák megtörése érdekében folytatott küzdelem végének. A Szlavónia feletti politikai uralom teljességének helyreállítása nélkülözhetetlen feltétele volt a báni intézmény újjászervezésének, amelynek során a kialakított kereteket tartalommal kellett megtölteni. Szlavónia újjászervezésének gyakran idézett dokumentuma I. Károly 1325. július 8-án kiállított oklevele, amely Zsoldos Attila kutatásai szerint azt bizonyítja, hogy a szlavóniai bán bírói joghatóságát az 1320-as években nem helyreállítani kellett, hanem érvényt szerezni annak: a nevezett oklevél erre adott felhatalmazást az újonnan kinevezett szlavóniai bánnak.

Suzana Miljan (a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Történettudományi Intézete, Zágráb) *A báni és királyi hatalom és Zágráb megye nemességének viszonya Zsigmond király korában* című előadásában a szlavóniai nemesség és Zsigmond viszonyát elemezte. 1387 márciusáig a Zágráb megyei nemesek egyik része Nápolyi Lászlót, másik része Zsigmondot támogatta. Az elkövetkező események, a harcok károkat okoztak a zágrábi nemességnek és város polgárainak egyaránt. A koronázás után a megye nemessége, főképpen a mágnás családok tagjai igyekeztek a király szolgálatába állni, s az udvarban karriert kiépíteni. Zsigmond uralkodása idején katonai vállalkozásai megvalósítása érdekében sokszor fordult a nemességhez anyagi eszközökért, e tekintetben a zágrábi nemesség sem volt kivétel. A királyi és a báni hatalomhoz való viszonyulást prozopográfiai kutatásokkal a későbbiekben pontosítani lehet.

Pálosfalvi Tamás (MTA BTK Történettudományi Intézet) *A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában, 1435–1526* című előadása a szlavón, illetve (alkalomadtán, majd az 1470-es évektől véglegesen) horvát-szlavón bánok helyét vizsgálta a késő középkori Magyar Királyság kormányzati rendszerében. A szlavón bánok a tisztség kialakulásától kezdve az egész középkor folyamán, és azon túl is, a királyság legfontosabb tisztségviselői közé tartoztak, és ennek megfelelően előkelő pozíciót foglaltak el a vezető méltóságok hierarchiájában. Az egyes bánok tényleges hatalma, befolyása, politikai, esetleg katonai szerepe ugyanakkor nem feltétlenül felelt meg a báni tisztség formális helyének, attól, számos tényező eredőjeként, mindkét irányban jelentős mértékben eltérhetett. Ilyen tényező volt mindjárt magának Szlavóniának (Horvátországnak) a változó stratégiai helyzete, amely függött a magyar külpolitika aktuális prioritásaitól és az oszmán fenyegetés intenzitásának változásaitól. Ilyen tényező volt továbbá az egyes bánok személyes tekintélye, birtokainak nagysága és elhelyezkedése, az uralkodóhoz és a többi báróhoz fűződő viszonya, és adott esetben saját politikai ambíciója. A hatalmas stájerországi birtokaik mellett Szlavóniában is tucatnyi várat birtokló, birodalmi grófi címmel büszkélkedő, a királlyal alkalmasint közeli rokonságban álló Cilleiek hatalma és befolyása messze túlnőtt azon, amit pusztán báni címük sugallna, és ugyanezt mondhatjuk el mintegy fél évszázaddal később Corvin Jánosról, Mátyás király törvénytelen fiáról. A másik végletet képviselik a bánok sorában az olyan személyek, mint például a horvát származású Litvai Horvát Damján, aki, bár viszonylag jelentős pályát futott be a magyar király szolgálatában az 1460-as években, bánként sem tartozott a királyság legszűkebb hatalmi elitjébe, ahogyan később Derencsényi Imre sem. Azt, hogy ki került Szlavónia (és Horvátország) élére, a király döntötte el, de döntésében ugyanazon tényezők játszottak szerepet, mint az egyes bánok hatalmi helyzetének alakulásában, és e tényezők egymáshoz viszonyított súlyát nyilván jelentős mértékben befolyásolták az uralkodó politikai szándékai, és persze lehetőségei. 1435 és 1476 között, a szlavón bánok kormányzása ugyan változó keretek között, de zökkenőmentesen zajlott, és a mindenkoriban bánok együttműködése a királlyal és tartományuk nemességével sem ütközött komolyabb akadályokba. A fordulópontot Horvátország és Szlavónia kormányzatának egyesítése jelentette, amely hosszútávon jelentősen megnövelte a báni tisztséget terhelő katonai terheket, valamint felszínre hozta a két regnum nemességének érdekellentétét. Az oszmán nyomás erősödésével és a magyar udvar erőforrásainak elapadásával párhuzamosan, a bánok fokozatosan képtelenné váltak egyrészt a hatékony védekezésre, másrészt az érdekellentétek elsimítására,

ami a 16. század második évtizedére folyamatos strukturális válságot eredményezett. Ennek megoldására a magyar kormányzat nem rendelkezett eszközökkel, így kénytelen volt kiszolgáltatni a bánok kormányzatát az udvari belharcoknak, és a védelem ügyében a mindenkorai bánok többé-kevésbé elszigetelt magányos akcióira hagyatkozni.

Borislav Grgin (Zágrábi Egyetem) *Horvát és szlavón nemesek a Corvin- és a Jagelló-korszakban* című előadásában főként a báni hatalom jelentőségével foglalkozott. Szlavóniában és Horvátországban a hercegi szerepet a bánok vették át, akik a legnagyobb, legtekintélyesebb családokból kerültek ki. A horvát, szlavón és időnként a dalmát báni hatalom egy kézben összpontosult, és katonai, közigazgatási, pénzügyi, bírói hatalmat jelentett egy személyben. Tulajdonképpen a báni cím és hatalma a horvát területeket egyesítő törekvésnek is értelmezhető, bár természetesen nem etnikai, hanem területi elven alapulva, főként az erők egyesítésére törekedve az oszmán fenyegetés ellen. Fontos szerep jutott a vicebánoknak is, akik „hazai” emberek voltak, tehát a helyi nemesség sorából kerültek ki.

Varga Szabolcs (Pécsi Hittudományi Főiskola) *Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században* című előadásában egyrészt bemutatta, hogy a pozíció késő középkori sajátosságaiból mi maradt meg a 17. század végére, másrészt, mikor és milyen változások következtek be a báni hatalomban, annak reprezentációjában és a megítélésében. A báni méltóságban eredetileg két külön tisztség olvadt egybe, és a 17. században szinte kizárólag egy személy töltötte be ezt a posztot, s a Magyar Királyság egyik vezető zászlósurából a Habsburg-dinasztia Háromegegy Királyságban (Trojednica) székelő alkirálya lett. A középkorban mind a horvát-dalmát, mind a szlavón bán a királyi tanács tagjai közé tartozott, és közvetlenül a nádor és az országbíró mögött állt a méltóságsorban. Minden erőfeszítés dacára a horvát-szlavón báni hatalom nagyon erősen devalválódott a kora újkor folyamán, a 16–17. század fordulóján a báni hatalom a mélypontjára jutott, és 1605–1608 között a tisztség de facto betöltetlenül maradt. A 17. században azonban a báni tisztség presztízse meredeken emelkedett, a szakirodalomban gyakran felbukkanó tétel szerint a bán mint pro- vagy vicereks irányította a rá bízott tartomány életét. Az előadó hangsúlyozta, hogy a báni területi különkormányzat keretei valójában mindvégig rendkívül szűkösek maradtak, a horvát-szlavón bán a 16–17. században továbbra is a Bécsben székelő magyar király egyik jelentős zászlósurája maradt, akinek a politikai mozgásterét mindvégig az uralkodói udvar politikai akarata, nem pedig a helyi vágyak és ambíciók alakították.

Ivana Horbec (Horvát Történettudományi Intézet, Zágráb) *Báni szolgálat „Pro bono Patriae” és a felvilágosult abszolutizmus* című előadásában a bán szerepének változásait mutatta be a felvilágosult abszolutizmus idején. A bánok a legjelentősebb magyar nemesi családokból kerültek ki, sokan magas katonai tisztségeket töltöttek be. A közigazgatás átalakítása a felvilágosult abszolutizmus idején a báni szerep megváltozásával járt. A 18. század ötvenes éveitől a hagyományos felfogás szerint a bán részt vett a legfontosabb döntések meghozatalában, tanácskozott a nemesekkel. Ezt követően viszont végrehajtó szerep hárult rá. 1759-ben jelentős változás állt be: csökkentették a horvát szász és a megyék hatáskörét. Ezt követően megszüntették a Horvát Királyi tanácsot, feladatait a Magyar Helytartótanácsra ruházták. Horvátország sokat veszített autonómiájából és pénzügyi önállóságából. A jozefinista reformok felfüggesztését a horvát nemesség úgy értelmezte, hogy visszatérnek a

korábbi gyakorlathoz, valójában azonban az 1790–91-es rendelkezések nem tágították, hanem szűkítették a bán hatáskörét, valamint a horvát–szlavón nemesség jogait Szent István koronájának közös államában.

Soós István (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Fiume közjogi helyzete a Magyar Királyságban (1779–1822)* című előadásában bemutatta azt a folyamatot, melynek során az 1779-ben a Magyar Szent Korona Országaihoz csatolt Fiume város és a hozzá tartozó kerület a 18. század végétől folytonos közjogi viták tárgya lett a magyar és horvát politikai életben, továbbá mindkét nemzet történetírásában. A 18. század első felében a magyar rendek az országgyűléseken követelték, hogy a neoquistica szerzeményeket, melyek valaha nemcsak területileg, hanem közjogilag is a Magyar Szent Korona szerves részeit alkották, újra csatolják vissza a koronához. Az az elképzelés, hogy Fiume és kikötője a magyar koronához kerüljön, II. Józseftől származik. Mária Terézia 1779-ben kiadott diplomájában meghatározta Fiume közjogi állását, miszerint Fiume kerületével Magyarország szent koronájához csatolt „külön test” legyen. Ekképpen a város elérte, hogy a felette a szuverenitást kizárólag a mindenkori uralkodó és a Magyar Királyság országgyűlése gyakorolhatta, mint a szent koronához csatolt külön test. A horvát rendek Fiumének a magyar szent koronához csatolását kezdettől fogva megkérdőjelezték, és akadályozták a város törvényes inkorporációját. A magyar rendek az 1802. évi diétán sérelmi politikájukba bevették Fiume inkorporációját, illetve az országhoz csatolását. Az 1809. évi bécsi béke alapján Fiume Károlyvárossal együtt a franciákhoz került, akik önálló államot szerveztek *Provinces illyriennes* néven, amelynek része volt Fiume is. A párizsi békeszerződés megkötése után ez az államalakulat az Osztrák Császárság birtoka lett, és 1815-ben formálisan királysággá alakították. Csak az 1821–23. évi, a bécsi udvarral nyíltan szembeszegülő magyar politikai (vármegyei) mozgalom csúcspontján, a rendek elégedetlenségét is csillapítandó, csatolták vissza Fiumét és Horvátországnak a Száván túl eső területeit a Magyar Szent Koronához (1822. júl. 1.).

II. szekció – GAZDASÁGI FORDULÓPONTOK

Weisz Boglárka (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Királyi adózás Szlavóniában az Árpád- és az Anjou-korban* címmel az adózás rendszere mellett a középkori pénzverést is bemutatta, magyarozatát adva ezzel a horvát kuna, azaz a „nyest” jelentésének. A mai horvát pénzek ezen sajátos ábrázolásának gyökerei a középkorba nyúlnak vissza, így annak magyarozatát, hogy miért éppen a nyest ábrázolása került a szlavóniai pénzekre, a tartomány sajátos adózási viszonyaiban találhatjuk meg. A Dráván túli terület, elsősorban Szlavónia, valamint nyugatabbra: Pozsega, Valkó és Baranya megye drávántúli részének jellegzetes királyi adója volt a *marturina*, amit magyarul *nyest*-nek neveztek. Mint neve is mutatja, kezdetben természetben szedték, de már Kálmán király korában pénzben fizetett járadékká vált. A 14. század elején a *marturina* a báni honor tartozéka lett. A nehezékadó (*pondus*) hét dénárnak felelt meg, melynek fizetése mindazokat érintette, akik *marturina*val tartoztak. Mind a nyestbőradó (*marturina*), mind a nehezék (*pondus*) a királyt, illetve a herceget mint Szlavónia urát illették meg, a birtokadományok során azonban az uralkodók rendszerint lemondtak e jövedelmükről a földbirtokos javára. A király birtokában maradt nyestadó és

nehezék a 14. században a báni *honor* tartozékává vált. A IV. Béla által bevezetett, a kamara haszna címén szedett hét dénáros *collecta*, ezekkel ellentétben mindvégig megmaradt királyi adónak, mely a 13. században a tárnokmester felügyelete alatt állt, ám a 14. században már szintén a bán jövedelmét gyarapította.

Marija Karbić (Horvát Történettudományi Intézet, Zágráb) *Szlavón városok Magyarország, az Adria és a Német-római Birodalom közötti kereskedelemben* címmel két város, a Zágráb megyei Gradec, illetve Varasd (Varaždin) kereskedelmi kapcsolatait mutatta be a 13–16. században. A Száva-parti Gradec fejlődését mindenekelőtt kedvező helyzete határozta meg, fontos kereskedelmi útvonalak kereszteződésében feküdt: a Magyarországról a Német Birodalomba, valamint az Adriai-tengerhez és Itáliába vezető utak találkozásánál. A településen keresztül szállították például az Észak-Magyarországról származó ércet a Földközi-tenger vidékére és Levantéba. Varasd a Német Birodalom és Magyarország közötti kereskedelemben játszott jelentős szerepet. A városba számos német kereskedő is beköltözött.

Ivan Jurković (Pulai Juraj Dobrila Egyetem) *Demográfiai válság az oszmánellenes háborúk korában: magyar és horvát főurak és a horvát kivándorlók* címmel az oszmán hódítás következményeit elemezte. Bosznia oszmán kézre kerülésével a terület elszegényedett. A megújulást akadályozták az újabb háborúskodások, az adókiesés, a járványok, a klimatikus viszonyok, a 15. századi kis jégkorszak, a vidék elnéptelenedése. A horvát nemesség jó része elveszítette gazdasági bázisát, sokan a biztonságosabb vidékekre költöztek, ahol kiépíthették új egzisztenciájukat. A helyi gazdaság és társadalom militarizálódott. A horvát nemesség más utat nem látva, a védelem érdekében új uralkodócsaládot választott, a Habsburg-dinasztiát.

Oross András (Magyar Nemzeti Levéltár) *A pénzügyigazgatás újjászervezése Szlavóniában a törökök kiűzése után* címmel a kamarák működését tekintette át. A kamarák hatáskörébe elsősorban a királyi és a felségjogokon alapuló javak kezelése, a javakból befolyt jövedelmek felhasználása tartozott. A kamarai szervezet igazán nagy horderejű módosulása az 1683-ban megindult törökellenes háború eredményeként következett be, melynek részeként a szlavóniai pénzügyigazgatási szervek a 17. század végén alakultak meg. Az előadás részletesen a Muraközt és a horvátországi tenger melléki javakat felügyelő Csáktornyai Kamarai Adminisztrációt és az 1695-ben megalakult és egészen 1773-ig működő Szlavón Kamarai Inspekciót mutatta be. 1689 májusában királyi rendelettel a Csáktornyai Kamarai Adminisztráció igazgatása alá került a Dráva és a Száva közötti terület. Ez a pénzügyigazgatási szerv az 1670. évi Zrínyi–Frangepán birtokok elvételét követően a Magyar Kamara alárendeltségében jött létre. Szervezetén belül külön a tenger melléki javakkal, illetve a muraközi birtokokkal foglalkozó tisztviselő működött. Komoly feladatokat látott el a szlavóniai kamara a hadi finanszírozás terén is.

Hrvoje Petrić (Horvát Történettudományi Intézet, Zágráb) *Az újabb horvát történetírás a 19. századi gazdaság és környezet történetéről* előadása nem történeti kérdést tárgyalt, hanem a jelenlegi horvát történetírás újabb irányzatairól, annak kutatási témáiról, főbb műhelyeiről és jelentősebb eredményeiről adott számot. A gazdaság- és környezettörténeti irányzat részben magyarországi példák nyomán, 1990 után alakult ki Horvátországban. Fontosabb kutatási

témái közé tartozik a „Triplex Convinium”, a „Hármas határ” projekt, a határ menti térségek történetének és jellegzetességeinek kutatása.

Nagy Mariann (Pécsi Tudományegyetem) *A horvát gazdaság a kiegyezés előtt* című előadásában az 1857-es népszámlálás, az 1862. évi birodalmi adóstatisztika és az 1863. évi birodalmi gőzgépstatisztika, valamint a birodalmi statisztikai évkönyvek alapján mutatta be a horvát gazdaságnak a birodalomban elfoglalt helyzetét. Horvátország területe közigazgatásilag nagyon tagolt, ennek következtében gazdasági és társadalmi fejlettsége, valamint lakosságának összetétele is igen eltérően alakult. 1861-re mind Horvátország, mind Magyarország 1848 előtti területe régi határai közé került vissza. A korabeli birodalmi statisztikai adatokból látható, hogy Horvátország és a horvát határörvidék az 1850-es 1860-as években a Habsburg Birodalom elmaradott peremtartományai közé tartozott, Galíciával, Bukovinával, Erdéllyel és Dalmáciával együtt. De ezek között bizonyos tekintetben – például a mezőgazdaság és az ipar terén – Horvátország, különösen annak civil területe, haladt a fejlődés élén. A horvát területek között a civil megyék gazdasági mutatói magasabb szinten álltak, mint a határövezredeké. A civil megyék közül a szlavón megyék gazdaságilag fejlettebbek voltak, mint a horvát megyék, s ugyanezt lehet elmondani a horvát határörvidékről is, ahol a szlavón ezredek gazdasági mutatói jobbak voltak, mint a horvát ezredeké.

III. szekció – A MAGYAR–HORVÁT VISZONY 1848–1849-BEN

Hermann Róbert (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) *Az 1848–1849. évi horvát–magyar katonai konfliktus mérlegéről* tartott előadást, 1848. szeptember 11-től kronologikus sorrendben és földrajzi egységek szerint végigkövetve a küzdelmeket és azok jelentősebb szereplőit. Egy ilyen mérkőzésben nehéz győztest hirdetni, annál is inkább, mert a küzdelemben nem csak horvát és magyar erők vettek részt. Jellačić hadseregének, majd hadtestének lovasságát mindvégig nagyjából más nemzetiségű ezredek alkották; tüzérségének értékesebb részét az örökös tartományok adták. Az 1848. szeptember-októberi magyarországi hadjárat csaknem valamennyi összecsapása magyar győzelemmel vagy sikerrel ért véget. Az október 30-i schwechati csatát ugyan Jellačić nyerte meg, de az egyetlen olyan ponton, Mannswörthnél, ahol kézitusára került sor, a magyar önkéntesek és székely határőrök diadalmaskodtak a horvát határőrök felett. A január-februári harcokban mutatott teljesítmény alapján egyfajta döntetlenről beszélhetünk. Az április 4-i tápióbicskei taktikai sikert két nap múlva semmivé tette a magyar győzelem Isaszegnél. Végül, ott a május 21-i budai ostrom magyar sikere. A nyári délvidéki hadjárat első szakaszában egyértelműen Jellačić sikeresebb, a ki nem használt győzelem azonban újabb kudarcnak ágyaz meg.

Vlasta Švoger (Zágrábi Horvát Történettudományi Intézet) *Andrija Torkvat Brlić – egy magányos hang Horvátországban 1848–1849-ben a magyarokkal való megbékélés mellett* című előadása Andrija Torkvat Brlić eszmei fejlődését mutatta be, azt az utat, ahogy a horvát nemzeti ébredés egyik támogatója a magyarellenességtől eljutott a magyarokkal való megegyezés fontosságának gondolatáig. Brlić 1848-ban rész vett a prágai szláv kongresszuson, ahol a német és magyar fölényrel szemben keresték a szlávok

érdekképviselőnek lehetőségeit. 1848 folyamán harcolt a magyar forradalom ellen a Felvidéken, majd beállt Jelačić seregébe, és írásokat küldött a *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* című lapnak. Elkerülhetetlennek tartotta az összeütközést a horvátok és a magyarok között, az ausztrorszláv gondolat hívévé vált. 1849 elején kapcsolatba került a párizsi lengyel emigrációval, melynek hatására fordulat következett be gondolkodásában. Február 25-i, Párizsból küldött cikkében a magyarokkal – de nem a Bécshez hű, ókonzervatívokkal – való megbékélésre szólított fel.

Ress Imre (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Fran Kurelac és a nyugat-magyarországi horvátok nemzeti mobilizálásának kísérlete 1848-ban* címmel tartott előadást. Fran Kurelac a 19. század közepén Moson, Sopron és Vas megyében folytatott néprajzi gyűjtésével írta be a nevét a nyugat-magyarországi horvátok művelődéstörténetébe. 1846-ban többhetes gyűjtő utat tett Sopron és Vas megyében. Két évvel később a Moson megyei horvátok között folytatta a gyűjtést, de ezt útját a polgári forradalom légkörében már nem sikerült befejezni: a Moson vármegyei hatóságok mint illír nemzetiségi agitátort letartóztatták, egy hónap után azonban előzékenyen szabadon bocsátották és nagyvonalúan elősegítették hazatérését Horvátországba. Kurelac visszaemlékezése számos rejtélyes elemet tartalmaz, de sok kérdés megválaszolását lehetővé teszi a kihallgatási jegyzőkönyv, amelyet őrizetbe vétele után vettek fel. Ebből megismerjük 1848 tavaszán egy németek, magyarok és horvátok által lakott nemzetiségi megye magyar politikai elitjének vélekedését és felfogását a magyar-horvát viszonyról. Kurelac tevékenysége a nyugat-magyarországi horvátok között az 1840-es években a horvát nemzeti-etnikai állomány felmérését, nemzeti öntudatának felébresztését szolgálta, s bizonyos mértékig kísérletet jelent e népcsoport nemzeti mobilizálására, amit azonban a paraszti lakosság idegenkedve fogadott. A nemzeti ébredés kapcsán keletkező nemzeti sérelmek keletkezésének megelőzésében jelentékeny szerepe volt a vármegyei hatóság konfliktusoldó hozzáállásának.

Arijana Kolak Bošnjak (Zágrábi Horvát Történettudományi Intézet) *Az egykori Magyar–Horvát Párt tagjainak viszonya a magyar forradalomhoz, gondolatvilágához és eredményeihez* című előadása azokat a politikusokat mutatta be, akik támogatták a magyar forradalmat. A magyar népképviselői kormány megalakulása jó visszhangot keltett Horvátországban, a megbékélés viszont nem tartott sokáig. A Horvát–Magyar Párt a horvát kormány megalakítást nem üdvözölte, úgy vélte Magyarország keretei megakadályozzák az illír, a délszláv gondolat terjedését. A párt tagjai közül nem mindenki emigrált Horvátországból, az otthon maradók támogatták a magyar törekvéseket, ami kiváltotta a hatóságok fellépését.

IV. szekció – A DUALIZMUS INTÉZMÉNYEI

Somogyi Éva (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Hivatalnokok a Habsburg Monarchia közös kormányzatában* címmel tartott előadást, mely alapvetően három kérdéskört érintett: 1. Mennyiben jön létre modern bürokrácia a Habsburg Monarchia közös hivatalaiban? 2. Magyarok alkalmazása a közös minisztériumokban 3. Horvátok a Habsburg társadalomban. Szó esett a Monarchia hivatalnokainak sajátos kötődéséről uralkodójukhoz és Ferenc József

sajátos, dinasztikus gondolkodást és patriarchális államvezetési stílust ötvöző rendszeréről, a közös tisztviselők nemzettudatának átalakulásáról, a magyarok paritási igényeiről, a Horvát-Szlavóniából érkező hivatalnokok beilleszkedéséről a Habsburg-társadalomba. Az előadó az általános folyamatok bemutatását egyéni esetek leírásával illusztrálta.

Željko Holjevac (Zágrábi Egyetem) *A horvát miniszter a budapesti kormányban* címmel tartott előadásában a horvát–magyar kiegyezés után bekövetkezett közigazgatási változásokat elemezte 1868-ban megszűnt a bécsi Horvát Udvari Kancellária, szerepét a dalmát–horvát–szlavón minisztérium vette át. Az első miniszter Koloman Bedeković volt. A minisztérium a Monarchia felbomlásáig működött, feladatkörébe a horvát–magyar kiegyezésben meghatározott autonóm horvát ügyek tartoztak. A Horvát Állami Levéltárban található minisztériumi iratanyagot eddig nem hasznosították kellőképpen, pedig bőséges információkat szolgáltat a korabeli viszonyokról.

Cieger András (MTA BTK Történettudományi Intézet) előadása a *Horvát képviselők a magyar országgyűlésben (1868–1918)* címet kapta. Horvátország a tárgyalt időszakban 29–40 „követtel” képviseltette magát a közös országgyűlésen. A szábor saját tagjai közül választással döntötte el, hogy kik képviseljék a horvát érdekeket Budapesten. A horvát követek minden olyan kérdésben szabadon kifejehették véleményüket és szavazhattak, amelyek a horvát-magyar kiegyezés értelmében közös ügynek számítottak. Anyanyelvükön szólalhattak fel a budapesti képviselőházban, illetve a delegációban. A horvát és magyar képviselők jogállása minden egyéb tekintetben azonos volt. sokáig nem igazán vettek részt a Ház munkájában: az ülészakok elején őket is beosztották az osztályokba, illetve többen közülük szakbizottságokba is bekerültek, de érdemi tevékenységet feltehetően nem végeztek. Plenáris felszólalásaik száma pedig csekély volt. A Zágrábból Budapestre érkező honatyák döntően felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, és nem volt ritka, hogy 2-3 cikluson keresztül is tagjai maradtak a közös országgyűlésnek. A közös országgyűlés működésének öt évtizede alatt a legtöbb vitát kiváltó kérdés a horvát képviselők nyelvhasználata volt. 1907 közepére a horvát-magyar viszony annyira elmérgesedett, hogy a horvát képviselők obstrukcióba kezdtek a közös országgyűlésen. A magyar és a horvát parlamentarizmus egyaránt mély válságát élte. Budapesten egymást érték a parlamenti botrányok, a meddő viták és az erőszakos akciók az 1910-es években. Az első világháború végére érezhető volt a politikai élet szereplői között korábban létezett minimális konszenzus megszűnése.

Branko Ostajmer (Horvát Történettudományi Intézet) tartotta meg *Horvát képviselők a közös budapesti parlamentben (1868–1918)* című előadása a dualizmus korának horvát képviselőivel foglalkozott. Az osztrák–magyar kiegyezéssel a horvát területeket elválasztották egymástól, Horvát-Szlavónország a magyar, Dalmácia és Isztria az osztrák birodalomfélhez tartozott. A Horvát Bánság autonómiát élvezett, a horvát szábor küldte a képviselőket a magyar parlamentbe. A 29, majd 40 képviselőt mindig a horvát kormánypárt soraiból küldték. 1905–1906-ban változások történtek, úgy a magyar Szabadelvű, mint a horvát Nemzeti Párt felbomlott, új pártok vették át a kormányzást. A kezdeti jó viszonyt a vasúti nyelvhasználat vitája megrontotta, de idővel a Horvát–Szerb Koalíció is visszatért horvát képviselők megszokott viselkedési mintáihoz és belesimult a rendszerbe.

V. szekció – HATÁRZÓNÁK, HATÁRVIDÉKEK

Stanko Andrić (Horvát Történettudományi Intézet) *A Garai család és a Horvát Királyság* címmel tartotta meg referátumát. A korszak horvát bánjai közül csupán Frangepán János volt horvát származású, Zsigmond király támogatója. Ebben a sorozatban megjelenik a Valkó vármegyéből, a Dráva–Száva közéből érkező Garai család. Fejlett, jól ismert vásárvárosok vidéke ez, különösen a gazdag és fejlett birtokokkal rendelkező főúri családoknak köszönhetően. Mindig ezekből a családokból választották a térség főembereit, egyfajta „arisztokrata megye” volt Valkó. Az előadás a Garai család korai történetére, birtokaik megszerzésére is kitért. A családnak két ága van. A báni ágból Garai Miklós Erzsébet királyné alatt lett bán, ő jutott a legmagasabbra. Egy másik Garai püspök volt Nagy Lajos hadjáratai idején. 1386-ban nemesek támadást intéztek a királynő ellen, melyben Garaiak is meghaltak. A meghalt Miklósnak azonos nevű fia lépett a helyére Zsigmond király szolgálatában. Több más Garai is szolgált az udvarban, miközben földjeiket nemzedékről nemzedékre gyarapították. Kapcsolatban voltak a horvát uralkodó családokkal is, bár személyes viszony ritkán alakult ki köztük. Miklós és fivére, János viszonya a bánshoz összefügg azzal, hogy viszályban álltak Vuksichcsal (aki Nápolyi László támogatója volt). Dalmáciai birtokaik nagyrészt a mai Cres és Osora szigeteken voltak. Számos privilégiummal együtt kapták ezeket a fivérek Zsigmondtól. Harmincad és sóbevételekkel is rendelkeztek. Az ún. siklósi oklevél azt tanúsítja, hogy még az ozorai püspökséget is megkapták Protina (Protinus) püspök halála után. Házassági kötődéseiket illetően csak egy horvát családdal létesítettek kapcsolatot, 3 házasság útján, a Kurjakovic családdal (krbavaiak). Mindkét család északra terjeszkedett, a házasságok a dinasztiai birtokait gyarapították és erősítették.

C. Tóth Norbert (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) *Garai Miklós dalmát–horvát és szlavón bán örökös bánágának kérdése: A Garaiak dalmáciai birtoklása a 14. század végén* címmel adott elő. Egy olyan, elvileg évtizedek óta ismert oklevélről számolt be, amelynek feldolgozására, jóllehet regesztája megjelent a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetében, mindmáig nem került sor. Az oklevélben a király életfogytig tartó bánágban részesíti a néhai Garai Miklós nádor fiait, Garai Miklós dalmát–horvát és szlavón bánt meg Jánost. Az oklevelet elolvasva rögvest felmerül két kérdés: mit jelenthetett a bánágok „életfogytiglani” adományozása; és a királynak és a szent koronának járó *honor*-ok és szolgálatok? Az előadás végigköveti a Garai-címek és birtokok gyarapodásának, más befolyásos családokkal való ellentéteinek és a szerecsen családdal való birtokcseréjének történetét (érdekes módon hiányzik a király oklevele a cseréről. A Szerecsen-féle birtokok kényszerű cseréjére valószínűleg egy kiegyenlítettlen tartozás fejében került sor, melyet a Szerecsen család Garai halálára számítva halmozott fel korábban), valamint beszámol a birtokadományokkal járó kötelezettségek mibenlétének kutatásáról. Osor és Cres szigetek adományozása. Fontos, hogy az oklevélben a *honor* szó fordítása itt nem tisztség, hanem szolgálatok.

Zrinka Pešorda Vardić (Horvát Történettudományi Intézet) *A király, a Raguzai Köztársaság és a Magyar Korona kapcsolatai Luxemburgi Zsigmond király uralkodása (1387–1437)*

idején címmel tartott előadást. Raguzát már egy 1440-es külhoni humanista forrás dicsérő szavakkal illeti a magyar királyhoz való hűségéért. Új fejezetet jelentett Raguz történetében, amikor az Anjouk egy új oklevélben privilégiumokat adtak a városnak. Később az oszmán befolyás növekedésével szemben Zsigmond igyekezett erősíteni Raguz pozícióját. A város 1527-ig folyamatosan hű volt a magyar koronához, és igyekezett megfelelni a mindenkorai magyar király elvárásainak. Soha a város történetében nem volt olyan népszerű király, mint Luxemburgi Zsigmond. Felmerül a kérdés, miért lehetett az ő hatása olyan fontos a városra? A válasz egyik kulcsa Velence aktivitásának megnövekedése ebben az időszakban, ami miatt a dubrovnikiak egyre nagyobb fenyegetettséget éreztek. Ez ellen vártak valamiféle királyi fellépést. Nem átalítottak például küldöttséget meneszteni Zarába, amikor a király ott tartózkodott. A Szent Korona számukra egyfajta biztosítékot, biztonságot jelképezett. Zsigmond „a dalmát városok koronája” címet adományozta a városnak. Ezek a kölcsönös „bókok” folyamatos védelmet jelentettek a város számára. Zsigmond idején a város gazdasági és kereskedelmi fellendülésnek lehetünk tanúi. A király áldását adta kereskedelmi tevékenységeikre, ők cserébe a királynak szentelték Szent Balázs ünnepét. Idővel bizonyos visszalépés történt a királlyal való kapcsolatban, amikor Zsigmond megkérte a várost, hogy fogadja be a török szultán elől menekülő török trónkövetelőt. A raguzaiak igyekeztek ebből kihátrálni, nem akarták, hogy gazdasági privilégiumaikat megrendítse egy ilyen bizonytalan politikai helyzetet előidéző kérés.

Horváth Richárd (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Határvédelem és várak a Mátyás-korban* címmel adott elő. A magyar királyság a vizsgált időszakban fokozottan szembekerült a török birodalommal. Eleinte nem volt különösebb ok az aggodalomra: a délen az oszmánok és a magyarok között húzódó államok miatt az Anjouk idején nem épült ki végvárrendszer. A magyar állam amúgy is aktív, támadó, seregében bízó hatalom volt, és ezen a szemléleten csak a rigómezei csata változtatott. Zsigmond a nehezedő helyzetet Anjou-módra egy mindent elsöprő támadással akarta megoldani, de világossá vált, hogy új megoldásokra lesz szükség a folyamatos veszély ellen. Ez lett a végvárrendszer. Mátyás idején érte el a veszély a magyar állam „fájdalomküszöbét”. Mátyás kezdeti támadási tervek után tartós védelemre rendezkedett be. Jajca elfoglalásával sikerült előbbre tolnia a védelmi vonalat. Havasalföldet és Moldvát igyekezett befolyása alá vonni. Felértékelődött a horvát bán és az erdélyi vajda katonai szerepe, hatásköre. A korábbi 6-7 vármegye helyett hamarosan 12-14 vármegye katonaságát irányította a főkapitány. Délen Kinizsi, keleten Báthori irányította a védelmet. A győzelmes kenyérmezei csata ellenére bebizonyosodott, hogy a komoly fenyegetéssel folyamatosan számolni kell. Ezt felismerve Mátyás egy időre Frigyessel és Ulászlóval is békét kötött. Az 1480–1481-es boszniai hadjárattal aztán lezárult egy korszak, Mátyás többé nem utazott délre, a magyar király Ausztriában, az oszmánok pedig keleten kötötték le magukat (egy kisebb, sikertelen támadástól eltekintve). Ezután kis túlzással jó ideig „béke” honolt azon a területen.

Végh Ferenc (Pécsi Tudományegyetem) *Egy különleges határvidék: a Muraköz a 16–17. században* címmel tartott illusztrált előadást a helyi birtokosokról a 17. században, valamint a térség lakosságáról. A Frangepán-összeesküvés után a magyar kamarára szállt a jókora Zrínyi-birtok, majd a kincstár egy külországbeli birtokosnak adta el, aki 1702-ig birtokolta. A

lakosság demográfiai mélypontjai a hadjáratokhoz kötődnek, száma 15-30 ezer közt ingadozik. Kiugróan magas, négyzetkilóméterenként 30 fő körüli volt a népsűrűség, az akkori átlag kétszerese. Erőteljes majorsági gazdálkodás folyt a Zrínyi-birtokokon, ez elvándorlást okozott, amit némileg ellensúlyozott a déli bevándorlás: a törökök fenyegette területekről folyamatosan telepítettek át horvát nyelvű lakosságot a Zrínyiek és más nagybirtokosok nyugati birtokaikra. Emiatt egészen Morvaországig kialakult egy horvátok lakta sáv. A 15 éves háború idején Szlavóniából sokan elmenekültek. Kanizsa 1600-as oszmán kézre kerülésével Csáktornya immár az országhatárra esett, ami jó lehetőségeket adott határvédelmi műveletek szervezésére. Mintegy 900 fős, familiárisokból álló magánhadereje volt a Zrínyieknek. Később katonatelepülések is kialakultak, láncolatuk a Mura folyását követte, számuk a csúcsot az 1600-as évek végén érte el. A zrínyiek helyőrség-parancsnokságokkal is rendelkeztek emellett. Igen erős szervezeti egység volt (sőt Magyarországon a legerősebb) a zágrábi püspökség, mely elszántan küzdött az oszmán és protestáns befolyás ellen. A térséget sikerrel védelmezte a katonaság, így a lakosságnak nem kellett török adókat fizetni. A folyton növekvő lakosságú horvát-szlavón területek északi határát nem a Dráva, sokkal inkább a Mura jelölte ki.

Alexander Buczynski (Horvát Történettudományi Intézet) előadásának címe „*Ad fontes historiae*”: a *Katonai Határőrvidék forrásanyaga* volt. A kutató a katonai határőrvidéki történetírás jellemzőit vizsgálta az elmúlt 30 évből. Milyen a horvát történetírás állapota, elismertsége a hivatalos szervek részéről? Ez a kutatás milyen lehetőség, fordulópont lehet a horvát–magyar történelemszkapcsolatokban? Illusztrációként a közönség számos grafikont láthatott különféle, a publikációk eloszlásáról szóló statisztikákról. A leginkább kutatott területek a károlyvárosi és varasdi térségek. A határőrvidék életének összes időszakára vannak publikációk, de leginkább a 17–18. század kapott figyelmet. A publikációk közt az általában a határőrvidékkel foglalkozók dominálnak, ezt a kulturális és vallási kérdések követik. Az előadó szándékosan nem akart kritikai elemzésbe bocsátkozni a mai publikációkról és azok tudományos értékéről. A határőrvidékkel foglalkozó tudósok vitáival semmiképpen sem akart részletekbe menően foglalkozni. Mint mondta, a történelemkutatás egyértelműen a világválság egyik áldozata. A piacot a kereslet irányítja, ezért nem igazán elegendő az elismerés. Kétszintű horvát viszonyt figyelhetünk meg a történettudományhoz: az állami szintű érdeklődés alábbhagyott, a lakosság érdeklődése viszont nő. A történelem ma is vonzó, nem egy száraz téma, vannak lehetőségei, azonban vigyázni kell, milyen összefüggésbe helyezzük a történelmi műveket. Érdekes, hogy manapság ritkán nyúlunk vissza a történelmi korokba. Élünk a forrásanyaggal – szólította fel végül a hallgatóságot az előadó, „hisz bányászok vagyunk”.

VI. szekció – HORVÁT ÉS MAGYAR NEMZETI ÉBREDÉS ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ

Molnár Antal (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Pázmány és Zágráb: Egyházszerkezeti önállósulás és nemzeti identitás az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinaton* címmel tartott előadást, melyben a magyarországi és a horvátországi katolikus egyház viszonyrendszerének változását vizsgálta. A különbségek a 17. században egyre nagyobbak lettek, és a 18–19. században átterjedve a világi társadalomra, értelmiségre és intézményrendszerre előkészítették az utat a két nemzet közötti szakadáshoz. A zágrábi püspökség és a magyarországi egyházmegyéek összehasonlító vizsgálatának legfontosabb tanulsága, hogy Zágráb a kora újkorban még a magyar epizkopátus szerves részét képezte, fejlődése alapvetően a magyarországi struktúrák változásaival együtt értelmezhető. Ugyanakkor a 16. század második felétől intézményes szinten már világosan kitapinthatóak a különbségek is: a horvát katolicizmus az oszmán hódítás és az ezzel járó veszteségek ellenére mindvégig erősebb maradt, intézményes és személyi feltételei sokkal jobbak voltak, így az egyházi élet határozottan konzervatív jellege ellenére a tridentinumi megújulás számos eleme erősebben megjelent a Drávától délre, mint a folyótól északra. A zágrábi püspökség történetét vizsgálva meghatározható az a pont, amikor a felszín alatti feszültségek az egyházi törvénykezés szintjén is a felszínre törtek: az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat, amikor a zsinaton résztvevő kanonokok egy része, részben magát a püspököt is háttérbe szorítva, szembefordult a tartományi zsinat rendelkezéseivel, és saját partikuláris jogait védelmezve az esztergomi érsekhez, illetve a pápához kívánt fellebbezni. Zágráb nem kívánt közösségben maradni a magyarországi katolikus egyházi intézményrendszerrel, hanem több területen a saját útját kívánta járni. Ennek különlegességét európai összehasonlításban is az jelenti, hogy itt az egyházmegyei zsinat nem az integráció és a jogharmonizáció, hanem a partikuláris érdekek érvényesítésének, az egyházi központtól való önállóság kinyilvánításának a jogi eszközeként funkcionált. A zágrábi zsinat ellenállása felfogható két, nemzeti keretek közötti konfesszionalizáció egymásnak feszülésének. Nem nehéz tehát észrevenni azt a kapcsolatot, amely a zágrábi püspökök, kanonokok és szerzetesek részéről megnyilvánuló autonómia-törekvések és a horvát nemzeteszme koraújkori megfogalmazása között fennáll. A 17. század első felének egyházi viszállyai az ekkor már félévezredes közös múlt egy új szakaszának nyitányát jelentették.

Zrinka Blažević (Zágrábi Egyetem) *A szent királyságtól a rendi köztársasáig: a reformkatolikus illírismus a 17. században* címmel tartott előadása a korabeli egyházi ideológiai tartalmú munkák bemutatásával a horvát katolikus gondolkodásban a 17. században bekövetkező változásokra hívta fel a figyelmet. A reformkatolikus irányzat a boszniai ferencesek, illetve Dalmáciában alakult ki. Fontos elemei: az oszmánellenesség, a „török igától” való megszabadulás gondolata, amely különösen Zrínyi Miklós és a kandiai háború (1645–1669) idején erősödött fel, valamint a nemzeti rendi köztársaság vagy alkirályság.

Bene Sándor (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) előadása *Az elszalasztott „jó coniunctura” százada: A horvát-magyar kulturális érintkezések regiszterei a 17. században* címet viselte. Az általános megállapítás (mely szerint a modernitás alapeszméi és gondolkodásformái létrejötteinek szempontjából a 17. század kulcsfontosságú időszak) sokszorosan igazolódik a horvát és a magyar kultúra vonatkozásában is. Ami addig természetes és köztudott volt, az az ezt követő korban nagyrészt elfelejtődött, ami viszont

ekkor létrejött – vagy a megszűrt hagyományból tovább élt –, az máig meghatározó maradt. Az előadó ezt két példával illusztrálta. Az egyik Pergosics János varasdi jegyzőnek, Zrínyi György pártfogoltjának 1587-i könyvecskéje (*Praefationes et epistolae dedicatariae...*), amelyben sebtében összeszedi az általa ekkor legfontosabbnak vélt szövegeket: Erasmus előszavait a négy evangélium fordításához, István *Intelmeit* Imre herceghez, Báthori István szónoklatát katonáihoz az orosz elleni hadjáratban. Hozzászámítva Pergosics nem sokkal korábban megjelentetett *Tripartitum*-fordítását, együtt van a 16. század végének európai és magyar eredetű horvát erkölcsi és politikai „túlélőcsomagja”. A másik példa a karlócai békét követő határrendezés időszakából származik, Luigi Ferdinando Marsili és Pavao Vitezović Ritter együttműködésének idejéből. A Habsburg hivatalnok nem is vette figyelembe a magyar állam közjogi létét, a horvát ideológus „Észak-Horvátország” részének tekintette a Szent István-i államot. Hogyan juthatott ide a két nép, két kultúra (és egy államban élő két politikai nemzet) viszonya? Az előadás három jelenséget villantott fel, amelyek esettanulmányként jól illusztrálják az említett tudatos félremagyarázás vagy szándéktalan feledés mechanizmusát. 1. A Szilveszter-bulla – az egyházi reprezentáció érintkezési pontjai, 2. A Zrínyiek és Ráttkay György köre – a rendi reprezentáció érintkezési pontjai, 3. Draskovics János, mint magyar író – a populáris kultúra regisztere.

Robert Skenderović (Horvát Történettudományi Intézet) *Egyházi viszonyok és a magyar és horvát katolikusok együttélése a Duna mentén a 18. században* címmel tartott előadásában rámutatott arra, hogy a karlócai béke után végbement a katolikus egyházszerkezet megújítása. Ezzel egy időben újabb horvát népcsoportok érkeztek Magyarországra Szlavóniából, Boszniából, Dalmáciából és egyéb területekről. Az egyház számot vetett az etnikai különbségekkel, a horvát lakosság körében boszniai ferencesek végezték a lelki gondozást, valamint az oktatási intézményekben tiszteletben tartották a nemzetiségi különbségeket. Mindez pozitívan hatott a nemzetek közötti viszonyokra is.

VII. MAGYAR–HORVÁT KULTURÁLIS ÉRINTKEZÉSEK

Nyomárkay István (ELTE BTK) *Hagyomány és nyelvújítás* címmel adott elő plasztikus példákkal gazdagon színesített előadást a nyelvváltozásokról, a jövevényszavakról. Vizsgálta a nyelvek közötti szellemi rokonság kifejeződéseit, a hasonló kulturális hatásokat. A nemzeti megújulást megelőző időszakban vált egyre fontosabb kérdéssé a nyelvújítás. Nemzettudatról ezt megelőzően még nem is igen beszélhetünk, később azonban a nyelv nemesítése, a magas kultúrához való csatlakozás egyre fontosabb kérdés lett az európai szellemi rokonság kifejezése végett is. Az areális nyelvészet témakörébe tartozó kérdések ezek. Közös nyelvi tényezőkkel rendelkező térségek vizsgálata. Nyelvszövetség-gyanús jegyek a szókincs, a mondattan, a nyelvi eszközök terén. Példa a szláv eredetű „ablak” szó vizsgálata. A Miatyánk magyar, német, szláv változatainak összehasonlításában az előadó rávilágított, mennyire eltérő hangsúlyt és jelentéstartalmat kaphatnak az ima egyes elemei. A nyelvek szóalkotásának, frazeológiájának, nyelvi eszközeinek vizsgálatáról is szó esett, jellemző például a „labdarúgás” szavunk és horvát változata, melyekben dinamikus módon a cselekvés, és nem az eszköz, a láb emelődik ki (mint az angol vagy német szavakban). Gyakorta hasonló

ismérvekkkel rendelkeznek az idegenből magyarra és horvátra fordított szövegek, azzal a különbséggel, hogy az eltérő nyelvi szerkezet óhatatlan szóalkotásbeli különbségeket eredményez.

Kiss Gy. Csaba (ELTE BTK) hangulatos idézetekkel gazdagon illusztrált előadása következett *A Háromegy Királyság és a horvátság képe a XIX. századi magyar útirajzokban* címmel, melyben a magyarok horvátság-képének megismerését gazdagította. A horvát tájakat bemutató útirajz-irodalom fellendülése a kiegyezés utáni korban kezdődött. Ami a szorosabban vett útirajz irodalmat illeti, az irodalmi igénytelenséggel készült szövegeket, véletlen-e vagy sem, a századfordulón született jelentős munkák elsősorban a tengerpartra kalauzolják az olvasót. Horvátországon legfeljebb átutaznak a tenger felé. Nyilvánvalóan a déli, mediterrán vidék egzotikuma vonzotta a szerzőket, illetve ilyen igényt támasztottak az olvasók. Egy olyan világ volt ez, amelyet viszonylag könnyen el lehetett érni, természeti szépsége mellett föl lehetett idézni a múlt dicsőségét. Persze arról sem szabad megfeledkezni, ez egyben magyar–horvát politikai feszültségek ideje, új kapcsolatok reményeié, amikor újra fölvetődött Dalmácia visszacsatolása. A kiválasztott szövegek szerzői között van tudós ember (Erődi Béla: Tanulmányi kiránduláson Dalmáciában, 1897; Solymossy Sándor: Úti rajzok, 1901; Havass Rezső: Dalmácia, 1905), író és hivatásos utazó (Szinyei Ottmár: Magyar lobogó alatt az Ádrián, 1892; Hegedüs Sándor: Dél fjordok, 1900; Herczeg Ferenc: Szelek szárnyán, 1905). Utazási irodalomról van szó, ha a tudósok által írt szövegekben ott van az objektivitás és az ismeretterjesztés igénye, az írók szövegeiben pedig az „érzelmes utazások” színei és hangulatai. Az előadás a következő kérdések köré csoportosította a horvátokról formált kép elemeit: táj-természet, magyar-horvát viszony, társadalom, a tenger politika-gazdasági jelentősége.

Tamara Tvrtković (szerzőtársa, Vlasta Svoger nevében is) (Zágrábi Egyetem) képviseletében *Magyarbarátság és magyarfóbia – a horvátok magyarságképe a 16–19. században* címmel tartott előadást. A magyarságról alkotott kép pozitív és negatív sztereotípiákból, azok kombinációiból állt. A hagyományosan pozitív magyarságkép, mely főképpen a török- és Habsburg-ellenes közös harcokra épült, 1790 után kezdett megváltozni. A negatív vonások 1848-ban erősödtek fel leghatározottabban (lásd például azokat a megfogalmazásokat, miszerint a magyarok barbárok, ázsiai nép, a mongolok rokonai). A vélemény a szabadságharc leverése után változott meg ismét.

Tihomir Cipek (Zágrábi Egyetem) *Konzervativizmus a horvát és magyar politikai hagyományban* című előadása zárta a konferenciát. Az előadó bevezetésként tréfás eszmefuttatást ismertetett a történelmi ellenségekről: egy átlagosan szocializálódott horvát azt mondaná, a régi, történelmi ellenségek a szerbek, velenceiek, és biztosan a magyarok is szereplnének, az olaszok kevésbé. Ellenségek nélkül hogy nézne ki a horvát identitás? Köszönetet kell tehát mondani az ellenségnek. Az előadó három szinten igyekezett összevetni a konzervativizmus fellépését a két országban. Először a fordulópontot kereste a horvát–magyar viszonyban: ez az 1918-as év. Míg a magyarok ekkor elveszítik országuk egy részét, a horvátok új királysághoz csatlakoznak. A Karagyorgyevics dinasztia számukra garancia volt, hogy továbbra is „ők uralják a helyzetet”. Másodsor: kik voltak a konzervativizmus hordozói? Hová tartoztak? A horvát konzervatívokat egyfajta hit jellemezte a népben,

népesebb ideológiával rendelkezett. A magyar konzervativizmus – vélte az előadó – elitista volt, a néptől, a demokráciától idegenkedő, egyfajta laza, tekintélyen alapuló diktatúra, mely Trianon revíziójára tört. Harmadszor a magyar és horvát ideológia vizsgálatára került sor. Végül az előadó bemutatta a konzervativizmus rendszereit és bukásuk okait (fasizmus), majd összevetette a fasiszta és konzervatív ideológia számos kisebb-nagyobb jellegzetességét.

Bíró László–Farkas Ildikó–Péterfi András